

УДК 811.111'255.4

О. В. Ребрій,

кандидат філологічних наук, доцент
(Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)
rebriy@vega.com.ua

ОБМЕЖЕННЯ ЯК ЧИННИК ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ: ЛІНГВОПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено визначенню та аналізу різних типів обмежень, які стоять на шляху творчого перекладу вихідного тексту у перекладі. Визначено, що обмеження у перекладацькій діяльності мають як позитивний, так і негативний вплив. Негативна роль обмежень полягає у створенні ефекту консерватизму й догматизму. Позитивна роль обмежень полягає у стимулюванні перекладацької креативності, яка виступає основою цільового культурного, літературного та мовного розвитку.

Творчість у перекладі досі залишається дещо містифікованою, фактично отожднюючись з такими поняттями, як інтуїція, обдарованість або талант, які, безперечно, мають до неї певне, хоча й аж ніяк не вичерпне відношення. За великим рахунком залишаються нерозкритими як загальне розуміння перекладацької творчості, так і її механізми, у зв'язку з чим пригадується відома фраза Н. Хомського про те, що незнання розподіляється на загадки й проблеми. Здається, сьогодні, з остаточним закріпленням у гуманітарній царині діяльнісного підходу, набуває актуальності потреба перевести врешті-решт творчість з розряду таємничих загадок до цілком вирішуваних наукових проблем. Відповідно, метою цієї статті є встановлення типології перекладацьких обмежень та визначення їхньої ролі як креативного чинника.

Термінологічні визначення творчості тісно переплетені з пересічними уявленнями про цей феномен, сукупно акцентуючи увагу на його дуальній природі, новизні й оригінальності отриманого результату. Переклад, який, подібно до творчості, є водночас діяльністю та її продуктом, не вписується в жодну з існуючих на сьогодні класифікацій творчості, адже його не можна назвати ані трудом, ані наукою, ані мистецтвом, ані грою, хоча в перекладі без сумніву втілена частка кожного із зазначених креативних діяльнісних типів. Найкраще ситуації перекладу відповідає розуміння творчості як реорганізації існуючого досвіду та формування на його основі нових комбінацій [1], адже воно прямо відсилає нас до поняття варіативності, яка є не тільки способом існування та функціонування усіх одиниць мови, а й загально визнаною перекладознавцями фундаментальною ознакою перекладу. Недарма Н. Рябцева пропонує розглядати міжмовну перекладацьку варіативність в аспекті творчої (взаємодії), з чого витікає, що вибір серед потенційно можливих способів перекладу "утворює проблему, рішення якої носить творчий характер, що перекладацьких рішень однієї й тієї самої перекладацької проблеми може бути декілька і що вирішення таких проблем і становить сутність творчого перекладацького мислення та перекладацької діяльності" [2: 17].

Невід'ємною складовою креативності є обмеження, адже всередині оманливої свободи, яку надає творчість, діють свої суворі закони. На обмеженість перекладу в пересічному сенсі вказує відомий жарт: перекладачу ніколи не наздогнати автора, адже автор біжить порожнім, а перекладач – навантажений словниками. Саме поняття "обмеження" посідає важливе місце в сучасних теоріях перекладу, але якщо в межах лінгвістичного підходу увага дослідників переважно фокусувалася на мовних (в тому числі прагматичних та жанрово-стилістичних) обмеженнях перекладацької діяльності, то в межах культурологічного підходу досліджувані перекладознавцями обмеження носили вже соціокультурний характер. Когнітивний підхід до вивчення перекладу, який наразі перебуває у фазі формування методологічного апарату, вивчає обмеження з точки зору перекладача як агента дії; таке розуміння поняття обмеження спирається на психологічне підґрунтя.

Теоретичне осмислення феномену обмеження відбувається у двох діаметрально протилежних напрямках, які у випадку перекладацької творчості не стільки суперечать, скільки корелюють один з одним. Згідно першого напрямку, обмеження будь-якого характеру – матеріальні чи ідеальні, об'єктивні чи суб'єктивні, суспільні чи індивідуальні – розглядаються як негативний чинник впливу, що стримує креативність агента дії, адже здійснення творчого кроку є неможливим без відмови від певної множини вихідних обмежень на проблему.

Негативний вплив обмежень на перекладацьку творчість "укладається" в концепцію американських психологів Д. Нормана та Д. Боброу стосовно взаємодії двох видів обмежень – "за ресурсами" та "за інформацією", – під впливом яких перебуває виконання будь-яких когнітивних завдань з обробки інформації. Дослідники вважають, що до певної міри виконання складного когнітивного завдання залежить від обсягу задіяних для цього ресурсів. Якщо обсяг замалий, варто очікувати зниження ефективності при його виконанні. Зі зростанням кількості ресурсів якість виконання завдання буде покращуватися. Якщо зростання обсягу ресурсів інформаційної обробки призводить до покращення виконання завдання, воно вважається обмеженим за ресурсами. Якщо ж виконання завдання не залежить від кількості застосованих ресурсів інформаційної обробки, воно стає обмеженим за інформацією. Ці два

види обмежень перебувають у каузальних відносинах, тобто виконання завдання до певного моменту обмежується наявними ресурсами, необхідними для його обробки, а після того, як вони вичерпуються, виконання завдання буде вважатися обмеженим за інформацією [3: 46-47]. Так, можливість здійснення перекладу, передусім, зумовлюється обсягом наявних в перекладача *мовних ресурсів*, застосування яких, проте, не гарантує успішності виконання поставленого завдання. Таким чином, переклад перетворюється на *інформаційно-обмежене завдання*, джерелом інформації в якому виступає контекст – горизонтальний (вербальний) та вертикальний (ситуативний та фоновий).

Застосування інформаційно-регулятивної концепції американських дослідників у царині перекладознавства дозволяє поглянути на переклад як на творчий процес, в якому пізнавальний момент ґрунтується на процесах отримання й опрацювання інформації, адже кожний мовленнєвий твір виступає інформаційним повідомленням, в якому у специфічній формі фіксується стиль мислення та емоційно-почуттєвий стан його творця.

У межах перекладу як системи з обміну інформацією перекладач виступає "каналом зв'язку з обмеженою пропускнуою можливістю" [4: 134-135], адже людські здібності щодо отримання, обробки та обміну інформацією мають лімітований характер. Перекладацьку діяльність стримуватиме ціла низка психічних чинників, серед яких можна виділити неможливість зосереджуватися одночасно на декількох об'єктах та коливання уваги, адже без втоми людині важко протягом тривалого часу зосереджено фіксувати інформаційний сигнал.

Як вже було зазначено, в основі перекладу лежить поняття *варіативності*, яке корелює з психологічним поняттям *селективності* як "однієї із важливих особливостей продуктивних процесів" [5: 8]. Вибір перекладацького варіанту відбувається кожного разу після опрацювання певної кількості альтернатив і закінчується тільки тоді, коли вже 'спрацювали' механізми селекції на неусвідомлюваному рівні (настанови, емоційні оцінки тощо), тобто тоді, коли перекладач, зіставивши сукупність релевантних чинників, дійшов висновку про доцільність саме такого рішення. Цікаво, що повернувшись до тієї ж ситуації вибору повторно, перекладач може переоцінити ситуацію і не вдовольнитися прийнятим раніше рішенням, "запускаючи наново" процедуру селекції. Таким чином відбувається "перехід з однієї зони пошуку до іншої – одна з важливих особливостей творчих процесів" [5: 8].

Негативний вплив обмежень посилює той факт, що творчі завдання у перекладі вирішуються на основі вербального матеріалу (на відміну від створення первинного тексту, в основі якого перебуває задум, який лише поступово набуває вербальних форм). Психологи довели, що вербалізована інформація виявляється жорсткіше за невербальну, пов'язану з різноманітними укоріненими у свідомості людини психологічними формами обмежень – штампами, очікуваннями, перевагами, уявленнями про перспективний напрямок пошуку тощо. А оскільки "можливості знаходження нестандартного нетривіального рішення суттєво обумовлені здатністю долати різного роду вихідні обмеження на проблему, зрозуміло, що, оперуючи вербальною інформацією, індивіду складніше здійснювати таку відмову" [6].

Можна також стверджувати, що на когнітивному рівні обмежувальну функцію в перекладі перебирають на себе *стереотипи*, оскільки система усталених уявлень суб'єкта про дійсність може спотворювати сприйняття ним нової інформації. За рахунок прийняття суб'єктом перекладу певних вихідних обмежень стереотипного характеру, окремі напрямки руху думки можуть бути ним свідомо або несвідомо відкинуті / заблоковані, натомість іншим може бути приписане пріоритетне значення через їхню відповідність аксіологічним настановам суб'єкта незалежно від їхньої реальної цінності. Іншими словами, через стереотипізацію мислення перекладач як суб'єкт творчості "найчастіше за інерцією використовує певні схеми, шаблони, настанови у пізнанні і творчій діяльності. У негативному сенсі стереотипізація може набувати двох форм – консерватизму і догматизму, – які часто ототожнюються на пересічному рівні, однак насправді мають достатньо відмінну природу" [4: 139].

Консерватизм перекладацького мислення, на нашу думку, ґрунтується на схильності дотримуватися точки зору, уявлення, позиції, моделі дії тощо, які вже були апробовані перекладачем раніше та виявили своє позитивне значення в його творчому доробку. Консерватизм призводить до недооцінювання перекладачем того незвичного, нестандартного, нового, з чим він зустрічається під час опрацювання чергової актуальної проблеми.

Догматизм у процесі творчого пошуку перекладача розцінюється як спосіб мислення та дій, "внаслідок якого людина використовує неадекватні через застарілість знання, ідеї, правила, методи, погляди, набуті найчастіше через привласнення чужого досвіду" [4: 140]. У творчому плані догматизм придушує креативний імпульс перекладача, абсолютизуючи цінність набутого ним досвіду, вважаючи його чимось апріорі вірним та цінним.

Важливим питанням є те, наскільки перекладач здатен самостійно мінімізувати негативний вплив стереотипізації, втіленої в явищах консерватизму й догматизму, адже у разі інтерпретації інформації людина керується, передусім, власними мотивами, ціннісними орієнтаціями тощо. Можна припустити, що боротьба з цими негативними наслідками є можливою лише шляхом масштабної внутрішньої перебудови системи цінностей індивіда (принаймні в аспектах, релевантних для його професійної

діяльності), поштовхом до якої має виступати зовнішній відносно когнітивної системи суб'єкта перекладу імпульс (наприклад, у формі критичних зауважень або оцінок, порад колег чи навіть незадоволення замовника перекладу, виконаного на комерційних засадах).

З іншого боку, стереотипи в діяльності перекладача можуть мати й позитивне значення, адже відкидання деяких можливих варіантів як безперспективних, здійснюване на основі усталених уявлень, дозволяє суттєво скоротити кількість варіантів, що розглядаються в процесі вирішення завдання, евристично скерувати розумову діяльність, а отже, надає можливості намітити преференційні шляхи вирішення проблемного завдання [6]. Таким чином, позитивна роль обмежень як інгерентної складової творчої дії полягає в тому, що вони схиляють агента дії-перекладача до активнішого використання наявних ресурсів, тобто до розумового пошуку не стільки "вшир", скільки "вглиб": "Обмеження також є невід'ємною властивістю нашого мислення. Ми працюємо в межах можливості, допустимості та прийнятності. Якщо ми хочемо, аби наша ідея виявилася розумною, ми мусимо діяти в межах розумного, встановлених існуючим станом нашого знання" [7: 155].

Обмеження, з якими стикається перекладач під час виконання творчих завдань, мають різну природу та ступінь жорсткості; серед них можна виокремити обмеження індивідуально-психологічні, мовні, жанрово-стилістичні, культурологічні, ідеологічні тощо. У зв'язку з цим виникають питання, які з цих обмежень і в якій мірі варто намагатися здолати перекладачеві? Можна припустити, що різні типи обмежень неоднаково піддаються подоланню. Очевидно, що найжорсткішими є ті, що пов'язані з цільовою мовою, оскільки вони, на відміну від інших, мають об'єктивний характер, пов'язаний з реально існуючими розбіжностями між мовою оригіналу та мовою перекладу: "Кожний переклад є суб'єктивним у тому сенсі, в якому є суб'єктивним будь-який відрізок мовлення, що є результатом акту мовлення окремої особи. Вибір варіанта перекладу певною мірою залежить від кваліфікації та індивідуальних здібностей перекладача. Однак суб'єктивність перекладу обмежена необхідністю відтворювати якомога повніше зміст тексту оригіналу, а можливість такого відтворення залежить від об'єктивно існуючих та таких, що не залежать від перекладача, відносин між системами та особливостями функціонування двох мов" [8: 38]. Гіпотетичне усунення впливу суб'єктивних чинників однаково не призведе до "ідеального" варіанту перекладу, адже він є принципово недосяжним внаслідок первісно непереборних відмінностей в граматичних системах вихідної мови та мови перекладу та етнологічних характеристиках відправника та одержувача.

Перекладознавці культурологічного напрямку активно експлуатують ідею позитивного впливу обмежень як рушійної сили творчого акту перекладу. Т. Германс, наприклад, пов'язує поняття обмеження з перекладацькою нормою, адже через те, що "норми передбачають певний ступінь соціального та психологічного тиску, вони діють як практичні обмеження на поведінку індивіда, вилучаючи певні опції та альтернативи, які, проте, завжди залишаються доступними в принципі" [9: 31]. Позитивний вплив нормативних обмежень на перебіг перекладацького акту полягає в тому, що "вони виокремлюють та пропонують або більш-менш категорично приписують певний вибір з низки можливих напрямків розгортання дії" [9: 31].

На противагу цій точці зору А. Дарвіш фактично протиставляє норми обмеженнями, спираючись на низку цілком доречних аргументів. Він, зокрема, зазначає, що обмежувальне розуміння норми фактично означає, що переклад був би кращим без неї, але таке припущення є невірним, оскільки без опори на норму переклад не може бути здійсненим. Норми насправді є способом усунення обмежень з метою продукування перекладу відповідно до певних стандартів". У цьому сенсі норми діють як примус – вони виправдовують обраний перекладачем модус відтворення вихідного тексту і, таким чином, фактично усувають обмеження; хоча, усуваючи обмеження, норми можуть іноді діяти подібно до них, але такі обмеження використовуються для того, аби контролювати процес перекладу, а не підривати його [10: 12]. Як можна побачити, почавши з абсолютного розмежування норм та обмежень, дослідник змушений погодитися з наявністю в цих понять певних зон перетину, які дозволяють трактувати обмеження в позитивному сенсі.

М. Кронін висуває парадоксальну, на перший погляд, тезу про те, що обмеження в перекладі породжують його безмежність (limits generate its unlimitedness), маючи на увазі ту позитивну роль, яку має переклад для розширення арсеналу мовних засобів цільової мови. Саме стримувальні та обмежувальні чинники перекладу, як вважає дослідник, допомагають митцям створювати нові вербальні конструкції, покращуючи привабливість перекладу як різновиду літературної діяльності. Він виражає впевненість, що "обмеження є креативними відкриттями", яку "підтверджує вся практика перекладу протягом багатьох сторіч" [11: 239].

Ю. Лоффредо та М. Пертегелла намагаються акцентувати креативний зміст обмежень у перекладі, проводячи паралелі між перекладом та оригінальною писемною творчістю. Спільними для обох видів діяльності, на думку дослідниць, є обмеження, пов'язані з необхідністю "обробки та майстерного опрацювання мовної сировини" [12: 10]. Креативність як результат дії обмежень перетворюється на навичку інноваційного й водночас адаптивного вирішення проблем. Креативний внесок перекладача у перестворення вихідного тексту іншомовними засобами не зменшується, як можна було б передбачити,

а, навпаки, зростає за рахунок "обмежувальної фізичної присутності оригіналу", адже "вихідний текст виступає відправною точкою для захоплюючої подорожі і стає тим простором, в якому й через який перекладач отримує можливість діяти креативно й виявляти свою суб'єктивність: кожна фраза, кожне речення, кожний абзац має свою межу, яка є більше порогом, ніж перепороною... Кожну межу можна перетнути, якщо за порогом відкривається вхід" [12: 10].

Підхоплюючи метафору перекладацької майстерності, Е. Паттісон характеризує перекладача індивідуально-авторською лексемою *wordsmith*, утвореною за аналогією з англійським *blacksmith* (коваль) або *silversmith* (срібних справ майстер) / *goldsmith* (ювелір) [13]. Враховуючи розбіжності у структурі англійського прототипу(ів) та його(їх) українського(их) еквівалента(ів), переклад цього okazionalizmu сам по собі становить перекладацьку проблему, що вимагає для свого вирішення певного творчого внеску з боку перекладача. Ми пропонуємо варіант "словесних справ майстер", який, як здається, вдало підкреслює унікальну індивідуальність, притаманну перекладацькій справі, адже в перекладачеві завжди органічно поєднуються соціальне й індивідуальне начала, а його особистість співіснує з чинниками, які її обмежують.

Тож, доходимо **висновку**, що, з одного боку, творчість перекладача, безумовно, обмежується певними чинниками, що впливають на виявлення його індивідуальності, але, з іншого боку, перебуваючи під впливом багатьох обмежень, перекладач завжди має можливості для творчого пошуку й прояву. Таким чином, переклад завжди відбувається під впливом як універсальних обмежень, що діють стосовно усіх перекладачів загалом, так і особистісних, що діють відносно кожного з них окремо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 434 с.
2. Riabtseva N. Translation Studies in Russia and beyond. Part 2. A Case Study [Електронний ресурс] / N. Riabtseva. – Режим доступу : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-130737.html>.
3. Norman D. A. On Data-limited and Resource-limited Processes / D. A. Norman, D. G. Bobrow // *Cognitive Psychology*. – 1975. – Vol. 7. – P. 44–64.
4. Поліщук О. П. Художнє мислення : естетико-культурологічний дискурс : [монографія] / О. П. Поліщук. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2007. – 208 с.
5. Психологические исследования творческой деятельности / [Коллект. автор]. – М. : Наука, 1975. – 250 с.
6. Бескова И. А. Как возможно творческое мышление / И. А. Бескова. – М. : ИФРАН, 1993. – 198 с.
7. Боно Э. Серьёзное творческое мышление / Э. Боно ; [пер. с англ. Д. Я. Онацкая]. – Мн. : Попурри, 2005. – 416 с.
8. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
9. Hermans T. Norms and the Determination of Translation / T. Hermans ; [R. Alvarez and M. Vidal (eds)]. // *Translation, Power, Subversion*. – Clevedon : Multilingual Matters, 1996. – P. 25–51.
10. Darwish A. Towards a Theory of Constraints in Translation [Електронний ресурс] / A. Darwish. – Access : http://www.translocutions.com/translation/constraints_0.1.pdf.
11. Cronin M. Keeping one's Distance : Translation and the Play of Possibility / M. Cronin // *TTR : traduction, terminologie, redaction*. – 1995. – Vol. 8, № 2. – P. 227–243.
12. Loffredo E. Introduction / E. Loffredo, M. Perteghella // *Perspectives on Creative Writing and Translation Studies*. – L. : Continuum, 2007. – P. 1–16.
13. Pattison A. Painting with words / A. Pattison // *Perspectives on Creative Writing and Translation Studies*. – L. : Continuum, 2007. – P. 84–94.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Ilyin Ye. P. *Psikhologiya tvorchestva, kreativnosti, odarenosti* [Psychology of Creativity, Creativeness, Endowments] / Ye. P. Ilyin. – SPb. : Piter, 2009. – 434 s.
2. Riabtseva N. *Translation Studies in Russia and beyond. Part 2. A Case Study* [Elektronnyi resurs] / N. Riabtseva. – Rezym dostupu : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-130737.html>.
3. Norman D. A. *On Data-limited and Resource-limited Processes* / D. A. Norman, D. G. Bobrow // *Cognitive Psychology*. – 1975. – Vol. 7. – P. 44–64.
4. Polishchuk O. P. *Khudozhnye myslennya : estetyko-kulturologichnyi diskurs* [Artistic Thinking : Aesthetic and Culturological Discourse] : [monografiya] / O. P. Polishchuk. – K. : Vyd. PARAPAN, 2007. – 208 s.
5. *Psikhologicheskiye issledovaniya tvorcheskoy deyatelnosti* [Psychological Investigations of Creative Activity] / [Kollekt. avtor]. – M. : Nauka, 1975. – 250 s.
6. Beskova I. A. *Kak vozmozhno tvorcheskoye myshleniye* [What Makes Thinking Creative] / I. A. Beskova. – M. : IFRAN, 1993. – 198 s.
7. Bono E. *Serioznoye tvorcheskoye myshleniye* [Serious Creative Thinking] / E. Bono ; [per. s angl. D. Ya. Onatskaya]. – Mn. : Popurri, 2005. – 416 s.
8. Komissarov V. N. *Teoriya perevoda (lingvisticheskiye aspekty)* [Theory of Translation (Linguistic Aspects)] / V. N. Komissarov. – V. : Vysshaya shkola, 1990. – 253 s.
9. Hermans T. *Norms and the Determination of Translation* / T. Hermans ; // *Translation, Power, Subversion* ; [R. Alvarez and M. Vidal (eds)]. – Clevedon : Multilingual Matters, 1996. – P. 25–51.

10. Darwish A. Towards a Theory of Constraints in Translation [Elektronnyi resurs] / A. Darwish. – Rezhym dostupu : http://www.translocations.com/translation/constraints_0.1.pdf.
11. Cronin M. Keeping one's Distance : Translation and the Play of Possibility / M. Cronin // TTR : traduction, terminologie, redaction. – 1995. – Vol. 8, № 2. – P. 227–243.
12. Loffredo E. Introduction / E. Loffredo, M. Perteghella // Perspectives on Creative Writing and Translation Studies. – L. : Continuum, 2007. – P. 1–16.
13. Pattison A. Painting with words / A. Pattison // Perspectives on Creative Writing and Translation Studies. – L. : Continuum, 2007. – P. 84–94.

Матеріал надійшов до редакції 26.01. 2012 р.

Ребрій А. В. Ограничения как фактор переводческого творчества: лингвопсихологический анализ.

Статья посвящена определению и анализу разных типов ограничений, которые стоят на пути творческого преобразования исходного текста в переводе. Определено, что ограничения в переводческой деятельности имеют как позитивный, так и негативный характер. Негативная роль ограничений заключается в создании эффекта консерватизма и догматизма. Позитивная роль ограничений заключается в стимулировании переводческой креативности, выступающей основой целевого культурного, литературного и языкового развития.

Rebrii O. V. Constraints as a Factor of Translator's Creative Activity: the Linguistic and Psychological Analysis.

The article is dedicated to the defining and analyzing different types of constraints standing on the way of the creative reproduction of an original text in the translation. The translation is analyzed as a resource-limited and information-limited cognitive operation. It is proved that constraints in the translation activity are of both the positive and negative character. The negative role of constraints lies in the creating the effect of conservatism and dogmatism. The positive role of constraints lies in stimulating the translator's creativity which forms the foundation of the target cultural, literary and lingual development.